

Proa

JOAN MARGARIT
Per tenir casa
cal guanyar la guerra

JOAN MARGARIT

PER TENIR CASA
CAL GUANYAR LA GUERRA

Infància, adolescència, primera joventut

Proa

Proa
A Tot Vent

Primera edició: setembre del 2018

© 2018 Joan Margarit Consarnau

Disseny de la coberta: Planeta Art & Disseny
Fotografia de la coberta: © Arxiu personal de l'autor

Drets exclusius d'aquesta edició:
Raval Edicions SLU, Proa
Diagonal, 662-664
08034 Barcelona
www.proa.cat

ISBN: 978-84-7588-706-7
Dipòsit legal: B. 19-224-2018
Composició: gama, sl
Impressió: Romanyà Valls

El paper utilitzat per a la impressió d'aquest llibre és cent per cent lliure de clor i està qualificat com a paper ecològic.

Queda rigorosament prohibida sense autorització escrita de l'editor qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra, que serà sotmesa a les sancions establertes per la llei. Podeu adreçar-vos a Cedro (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; 91 702 19 70 / 93 272 04 47). Tots els drets reservats.

SUMARI

Justificació	11
1. El nom perdut.....	15
(La Cala)	
2. Un lloc difícil i un altre d'impossible	29
(Sanaüja, Castellbisbal)	
3. Diari de guerra	39
(Barcelona i Sanaüja, 1936-1939)	
4. Un mosaic hidràulic	51
(Barcelona, 1939-1942)	
5. Ni rastre del meu nom	57
(Sanaüja, 1942-1943)	
6. Tres fotografies.....	63
(Barcelona, Empúries, gener-estiu de 1943)	
7. Misèria.....	71
(Rubí, 1943-1945)	
8. Vida civil, obscuritat i alegria.....	81
(Rubí, 1943-1945)	
9. La malaltia.....	93
(Figueres, 1945-1946)	
10. Teulades vora el riu	99
(Girona, 1946-1947)	

11. Jugar al carrer	111
(Santa Coloma de Gramenet, estiu de 1947)	
12. Soledat, navalla	123
(Girona, 1947-1948)	
13. De sobte, el món.	143
(Barcelona: el Turó Park, 1948-1954)	
14. Institut Ausiàs March	171
(Barcelona: 1948-1954)	
15. Trens, boscos	189
(Barcelona: 1948-1954)	
16. Religió i política	215
(Barcelona: el Turó Park, 1948-1954)	
17. L'illa del tresor	229
(Tenerife, 1954-1956)	
18. Final de la innocència	257
(Barcelona, 1956-1960)	
19. La segona illa.	265
(Las Palmas, estius 1957-1958)	
20. Fonaments profunds	271
(Tenerife, estius de 1959 i 1960)	
21. Últims vaixells	283
(El mar, entre Tenerife i Barcelona, 1956-1960)	
Agraïments.	291

EL NOM PERDUT

No vaig trepitjar les terres del delta de l'Ebre fins que ja tenia nets. I no vaig anar-hi per cap motiu remarkable. Per què m'he sentit sempre tan lluny de la part dels orígens que tenen a veure amb el lloc d'on procedia la mare? Convoco els noms: la Cala, Tortosa, Tarragona. Tantes vegades sentint com en parlava, amb aquell accent tancat que no va perdre mai. Si un vague sentiment sorgeix en alguna zona molt remota dins meu, és el d'una fredor veïna de la por. També em passa una cosa semblant amb Castellbisbal, d'on era l'avi, el pare del pare. Dos llocs entorn dels quals l'olfacte sentimental des de molt petit m'avisava que el millor era no buscar-hi res. El tercer dels orígens, la Sanaüja de l'àvia, la mare del pare, ha estat la roca a què, en endur-se'm la riuada del temps, m'he pogut agafar. Per això la primera vida recordada és allí.

Però que sempre hagi evitat pensar-hi no vol dir que hagi pogut anul·lar la influència —fins i tot poderosa potser— d'aquells llocs i aquelles persones sobre mi. Ara que ja ningú, ni jo mateix, pot suposar que el propòsit en parlar del passat més llunyà sigui un in-

tent de millorar un demà que ja no tinc, em puc aventurar en aquesta narració.

De les meves visites al Delta va quedar-me una sensació de presència permanent d'aire i d'aigua. L'aigua salada estenent-se fins a l'horitzó, unida sempre a la llum d'un cel tan espaiós com només he vist des del cim del Teide. L'aigua dolça creuant, inundant i clapejant una terra tan plana que gairebé no sobresurt dels horitzons de les aigües. Camps d'arròs d'un verd rotund i sensual, extensions de plantes d'uns verds més humils i variats, amb flors d'una suavitat sorprenent, una vegetació elegant i resistent cobrint tot l'espai, des dels grans aiguamolls a la sorra de les platges. I, poblant aquest escenari, les aus de colors lluents i delicats, grans com les cigonyes o minúscules com els pit-roigs o els corriols.

Però ara imagino el Delta de l'últim terç del segle XIX i el primer del XX, ja imparables els canvis estructurals. Ha estat una terra de frontera, amb poca gent però vinguda d'arreu, amb una alta mortalitat pel paludisme endèmic. Gent que ha viscut d'activitats que van des de l'extracció de sal, de sosa, del comerç de sangoneres, del pasturatge, la caça i la pesca, fins als camps d'arròs que sorgiran amb l'obertura, el 1860, del canal de reg de la Dreta de l'Ebre, amb el pare de la meva mare, que era un nen nascut a Tortosa, encara vivint en aquesta ciutat. Però tot apuntava ja a l'altre canal, el de l'Esquerra del riu, que aviat es construiria.

Llavors l'home jove que ja era el Josep Consarnau va decidir buscar el seu futur a la Cala. Era un poble de nom dur i preciós, pel qual el van conèixer tots els seus habitants, almenys fins a la generació de la mare. Després va imposar-se el nom actual, l'Ametlla de Mar. Allí va obrir una botiga amb una mica de tot, però més que res roba i productes de farmàcia, d'aquí els renoms de l'establiment —cal Panyero o cal Farmaciero. Es casarà a la Cala amb una noia vinguda també de Tortosa i tindran sis fills, quatre noies i dos nois. El Canal de l'Esquerra s'acaba curiosament el 1912, en néixer la mare. Aquelles terres viuen una revolució econòmica que inclourà l'eliminació del paludisme, el seu terror ancestral —*la passa*. Entre les inauguracions dels dos canals, la població creix de tres mil a quatre mil persones i és el poble de Catalunya que té la flota més important dedicada a la pesca de la tonyina.

La parella formada pel Josep Consarnau Balfegó i la Trinitat Sabaté Nivera —els pares de la meua mare— s'installa a la casa gran i blanca de tres pisos on, als baixos, han obert la botiga. Enfront del port. No sé l'origen dels Consarnau, però és difícil no pensar en una relació amb la població bretona de Conçarneau, tenint en compte que durant segles les migracions franceses cap a Catalunya van ser freqüents. A la Cala van néixer els seus sis descendents: la primera filla el 1892 i la cinquena, la Milagros, el 1902. La mare, la Trini, va arribar deu anys després.

No vaig entrar mai en aquella casa. Només recordo vagament haver-la vist —i ja no pertanyia a ningú de la família— acompanyant la mare en l'únic viatge que vaig fer-hi amb ella. Sempre va parlar amb enyorança de la seva infància, però va tornar molt poques vegades al poble. I dels dos germans i dues germanes vius només vaig arribar a tractar la Milagros, durant el parell d'anys fugaçs que va durar la bona relació entre elles dues. Aquests coratges que busquen bruscament l'oblit, i tanquen les etapes conflictives d'un cop de porta, formen part també del meu caràcter: soc net dels *panyeros* i *farmaciers*. Solen ser qüestions que no acostumo a tractar amb ningú, però els que em coneixen saben que en mi la indiferència és l'actitud que dissimula el rebuig insuportable d'algun nus sentimental que no sé o no tinc la paciència o la tolerància necessàries per poder desfer, i que acabo tallant —a vegades només amenaço de fer-ho— en sec.

D'aquella casa, que ja fa molt de temps que no existeix, em venen una netedat i un ordre que freqüen perillosament la violència, però que ahora són responsables de forces imprescindibles per a la supervivència com a poeta. Una supervivència de llarg abast que té molt a veure amb qüestions que només en aparença són lluny de la poesia, precipicis familiars, professionals, sexuals, la força per viure amb dues filles mortes. Els poemes viuen i sorgeixen sempre entre coses així.

El Josep i la Trinitat eren més vells que els avis del cantó del pare, i no els recordo. Potser per això la mare me'n parlava sempre que podia, per compensar l'avantatge aclaparador de la família del pare, molt més reduïda però l'única que tinc present a la infància. Les fotografies del Josep Consarnau mostren un home tan convençut del que havia de fer a la vida com del que no. Qui sap si d'aquí procedia aquesta tristesa oculta que es descobreix en contemplar el seu retrat amb atenció. Les fotografies de la Trinitat Sabaté són les d'una dona menuda amb unes ulleres tan petites com ella i una cara seca i tensa molt lluny del somriure. Eren gent adusta —«no reien mai», solia dir el pare—, conservadora i exigent. Però al pare se li'n van escapar altres aspectes, per exemple la imatge afectuosa que la meva mare guardava d'aquell home. Ella era una joguina tardana que va arribar a aquella casa on hi havia poc lloc per al desordre i la permissivitat. El pare gran va tenir envers aquella nena debilitats sentimentals que no havia tingut amb els altres fills. Per això la mare de jove va ser una barreja de la duresa pròpia de la Cala amb la innocència i fins i tot un cert temperament capriciós de la noia que d'alguna manera ha estat consentida, la qual cosa també era a l'origen de la mala o inexistent relació amb els seus germans. Però a les dues últimes noies, la Milagros i la Trini, la parella de cal Panyero les va fer estudiar per a mestres, i la família es va traslladar a Tarragona amb aquesta finalitat. Avui porten el nom de la gran

un carrer i un Grup Escolar de l'Hospitalet de Llobregat que va dirigir.

Durant la Guerra Civil, per por que algun dels escamots anarquistes o comunistes es pogués presentar a la seva casa de Tarragona, el Josep i la Trinitat es traslladen a Barcelona, a casa de la seva filla Milagros, al carrer Calàbria, entre Diputació i Consell de Cent, que havia estat el pis d'un oncle de la mare —«l'oncle capellà», li'n deia ella— que ja havia fugit. A aquest capellà precisament un dia el va anar a buscar un d'aquells temuts escamots de la FAI —la Federació Anarquista Ibèrica— i, en no trobar-lo, van interrogar l'avi. El Panyero no es va limitar a dir-los que no sabia on era, la qual cosa era veritat, sinó que els va abocar: «I si ho sabés tampoc us ho diria!». Així que se'l van endur a ell i el van tancar en una txeca, una de les temudes presons de les milícies comunistes, la del carrer Sant Elies. L'havien organitzat habilitant una escola que al mig del pati tenia un pou que havien emplenat de calç viva. Ell mateix va explicar a la mare que cada nit hi tiraven un pres. D'allí, l'avi Consarnau, que va entrar-hi amb els cabells negres, en va sortir amb els cabells totalment blancs. La mare em va portar de visita a la txeca quan tenia uns mesos perquè l'avi em conegués. La filla consentida, convertida ja en una dona angoixada, i el seu pare envellit prematurament i sense forces. Tots dos desarborats per l'huracà de la Guerra Civil. L'avi va sortir uns mesos després d'aquella dramàtica reunió familiar, però es va morir de seguida.

Se'm fa estrany no recordar un fet tan terrible en el qual un sap que ha participat amb un paper de protagonista. He estat tota la vida donant voltes a aquest episodi i, de fet, existint encara aquella escola —ara ja només queda l'església que hi havia just al costat— alguna vegada m'hi havia atansat expressament. Em pregunto si aquell home, en veure la seva filla petita amb una criatura que ell no veuria créixer, va arribar a pene-dir-se d'aquell instant de violència del seu caràcter. Ara que soc més vell del que llavors ell era, m'adono que a vegades també he sentit aquesta fúria, aquest rampell. Si no he estat a temps d'evitar-lo, sempre me n'he penedit i, sovint, avergonyit. I, malgrat tot, a vegades, en un trastorn així de l'ànim, he entrevist un poema.

La mare era una dona baixeta. Solia repetir un proverbi català: «Al pot petit hi ha la bona confitura», i el pare replicava immediatament: «I també el veneno més coent». La mare era baixeta, sí, però ben proporcionada. Amb una cara atractiva sobretot pels ulls grans, lluent i foscos, i amb un cos sensual on destacava l'altivesa dels pits. Tenia la vitalitat —que es tornava ràbia si calia— del Baix Ebre, però els patiments de la guerra l'havien fet més dura i més conservadora. Mai no va creure en res que no se suportés en les estructures d'autoritat moral en les quals havia estat educada. Fins al punt que, per a ella, la religió estava al servei de la moral, i no a l'inrevés.

La desavinença i el posterior distanciament amb la seva germana Milagros van estar relacionats amb l'he-

rència d'aquell «oncle capellà». Quan jo tenia deu o dotze anys van fer les paus en certa manera. Recordo haver passat alguna tarda al carrer Calàbria, on la tieta i el seu marit continuaven vivint, tots dos sols en aquell pis gran i gèlid on havien detingut l'avi durant la guerra. El marit el recordo tranquil, gras i cordial. Era violinista, però només tocava a l'església. El pare es reia d'ell, li deia *Il Tocatori de Milano*. Pel que fa a la tieta, tenia la mateixa vena implacable de la mare. Però la seva duresa era sense amorosir. Potser perquè no havia tingut fills.

A més de la tieta Milagros, també vaig conèixer, però molt de passada, un dels germans de la mare. Jo era un noi i va ser una visita breu. Recordo que era en un pis insalubre del carrer del Carme, a Barcelona, al qual s'arribava per una escala terriblement estreta i fosca. Si vàrem anar-hi és perquè s'estava morint. Era poc més que un esquelet de pell pàl·lida ajagut al llit. Al seu costat, la seva dona, més jove, sospirant contínuament amb tristesa però amb conformitat. Una escena de Dostoievski. La meva relació amb aquella família s'acaba, en aquella mateixa època, amb un fill de l'altre germà que se n'havia anat a fer de *modisto* a París i que, segons deia la mare, «s'havia casat amb una francesa». No afegia res més. El pare em va explicar que la primera vegada que va anar a casa de la seva promesa, aquella casa de la Cala davant del port, s'havia topat a la porta precisament amb aquest germà, que carregava una màquina de cosir a l'espatlla i ana-

va cridant invectives contra la família i proclamant que se n'anava i no tornaria mai més. Un fill, doncs, d'aquest germà va venir un dia a casa nostra i va ser l'únic cosí que vaig conèixer d'aquells cinc germans de la mare. El jove havia estat o era drogoaddicte. El seu aspecte era prim i pàl·lid; el seu tracte, afable. La mare va fer alguna gestió per ajudar-lo a entrar al cos de la policia municipal de Barcelona. Després solia venir a casa d'uniforme i ella sempre tractava de sobrealimentar-lo durant les hores que durava la visita. Molt poc després va morir de tuberculosi.

La família que veia darrere la figura de la mare va donar-me sempre, d'una banda, una imatge de gelor però, d'una altra, una sensació d'empenta que tenia un punt de fol·lia, la fol·lia que la mare va dominar amb mà de ferro, amb la severitat que era l'eix amb què l'havien educat a ella, la mestra, que duia el nom de la seva mare perquè la primogènita, una altra Trini, s'havia mort sent un nadó feia molts anys, i el nom van recuperar-lo en aquella germana menuda amb la qual ja ningú no comptava.

El mar de la Cala es tenyia de sang en la gran festa anual de les tonyines, acorralades a l'Almadrava, sota la mirada entusiasta de grans i criatures. De petita, la mare no se la va perdre mai. Era el record més resplendent i, alhora, esglaiador de la seva infància. Ella, que no es va plantejar mai posar en qüestió res del que li havien ensenyat, en un moment de debilitat —els seus fills ja érem grans i vivíem fora de casa— ens va

explicar que ningú, ni la seva mare, l'havia avisat mai del que passava la nit de noces, i va afegir amb una sobtada duresa: «ni falta que feia». I, per descomptat, en cap moment va arribar a sospitar que aquell Delta, vull dir la part que jo duia a dins, pogués arribar a convertir-se en poema. I això malgrat que a l'Escola de Magisteri de Tarragona hi va llegir poesia i mai no va deixar de llegir novel·les i llibres de pedagogia.

Si penso en la branca materna de la família intueixo el misteri de la paraula *ancestres*. Pesen dins meu malgrat que a penes conservi un record estrany, gairebé sense rostre, de les persones. Em queda el relat del Josep Consarnau, la seva rudesia i la seriositat inflexible. I el de la ràbia continguda de la seva dona Trinitat, provocada per la falta d'amor i per l'enorme forat de la por, que calia tapar com fos amb l'ordre. Diuen que el Delta va poblar-se amb exconvictes: fortalesa i dolor i por. Sentiments reprimits fins gairebé fer-los desaparèixer, la mala fe del silenci. També en la meua mare. Però haver estat la petita a tanta distància dels altres germans i de la germana li va permetre escapar mínimament de la duresa d'aquella casa. Malgrat tot, ja vella, encara recordava l'esforç fins a les llàgrimes que havia de fer per enfilar-se en una cadira per arribar a l'aigüera i rentar els plats d'aquella nombrosa família. La cuina era territori de la seva mare, on la tendresa del pare no podia protegir-la.

La mare va arrossegar aquestes carències afectives fins al seu propi nucli familiar. Sempre va tenir difi-

cultats per expressar l'afecte. Tenia una col·lecció de gestos —prémer amb força la mà, mirar-te als ulls, alhora dedicar-te adjectius carinyosos, dur-te d'un lloc on abans havia estat amb tu un petit ram de fari-gola perquè veiessis que t'havia recordat o, ja més gran, amb els seus nets, donar-los diners, gairebé d'amagat—, però la realitat és que no va trobar mai la manera de mostrar l'amor amb naturalitat, sempre posava de manifest l'esforç que feia, l'envergadura sentimental de l'acte. Ara penso que devia sentir-se molt malaurada enmig dels grans esforços i treballs que no va deixar mai de fer fins a la vellesa, sempre pensant ben poc en ella mateixa, només en el benestar del seu home, del fill i de les dues filles. Els seus recursos eren l'antítesi dels de la seva sogra, l'àvia, una altra dona dedicada —des dels dotze anys— a tenir cura dels altres, de qui no recordo cap moment especial: l'afecte li fluïa amb naturalitat, com un riu, d'una manera imparabile, sense esforços concrets ni manifestacions exemplars.

Jo sempre havia pensat que hi ha una relació directa entre l'amor que et donen i el que t'arriba. Però en reflexionar des de la senectut en la vida de la mare, m'adono que aquest plantejament és simplista i que moltes vegades vaig confondre la seva falta de destresa amb desamor. Em va estimar fins al límit sense haver sabut fer-m'ho comprendre. Tots dos vàrem patir per aquest motiu. Les circumstàncies familiars i les constants separacions a què ens va obligar la guerra

tampoc hi van ajudar. Ara em pregunto si no pateixo també aquesta manca de capacitat per expressar l'amor. ¿No respon la meua poesia a aquesta dificultat per transmetre l'afecte? Estimar-se potser no és un acte tan natural com la nostra cultura ens fa suposar. Em costa interpretar el manament «estimeu-vos els uns als altres» més enllà d'una norma moral, fins i tot massa pràctica. I que cada u compleix com i quan pot, normalment en l'entorn de la família. Fora d'aquest nucli, el sentiment es difumina cap a sinònims de menys voltatge com amiatat o afecte. Potser quan l'ordre moral diu amor, en el fons ho fa amb l'esperança d'arribar a algun sinònim que se li acosti, malgrat quedar molt lluny. El moralista és sempre un malaurat.

La tranquil·litat interior té molt a veure amb l'amor que s'ha rebut i amb el que s'ha estat capaç de donar en cada una de les particulars circumstàncies en les quals s'ha anat desenvolupant la vida. I això està relacionat amb les raons que justifiquen la necessitat imperiosa de qualsevol artista per crear. En el fet poètic participen el poema, el poeta i el lector. El que escriu el poema i el que el llegeix són dues persones desconegudes, però amb una relació silenciosa molt més intensa de la que tenim amb altres persones properes. És el màxim que m'he pogut acostar al que em demanava aquell «estima els altres», el proïsme —una altra paraula de significat dubtós.

Mentre escric aquest relat, la Cala —ja definitivament l'Ametlla de Mar— és una població d'uns set mil habitants. El sector serveis, turisme sobretot, representa més del 70% de l'activitat econòmica. La pesca, ja només el 10%.